

LÖW IMMÁNUEL

É L Ő K

EMLÉKBESZÉD

ד' אדר ת' תרצ"ה

1925. III. 12.

SZEGED 1935

WIMMER FÜLÖP

EMLÉKÉNEK

A SZEGEDI SZENTEGYLET

* * *

Gyámola volt kebeled munkásnak, nélkülözőnek :

Szíved minden szál rostja a közt szereté.

Kenderrost fonalát fonatád viruló iparággá :

Nyílt a porond s bátran küzdve vivál a közért.

ברשות הבורא יתברך שכל משפטיו צדוקים
ברשות חברי קודש בתורת משה אדוקים
אקונן על גדולי עמנו הדווים סחופים ודפוקים
מעזרת השרים ואומות העולם למרחק רחוקים
בארצות הנלות נחבאים בנקוקים ובצרות מקוקים
ווי! מצמאם כל מעינות ישועה ועזרה פקוקים
אספיד למרביצי התורה דבריהם מנופת מתוקים
בחמת ישראל ומדעיו כל ימיהם ולילותם עסוקים
אספיד לקורא כתבות על ציוני שיש חקוקים
לנדיב הידוע אבי הישוב משיב נפש העשוקים
ולמשורר הלאומי זכרו לעד לעולם בין היצוקים
כה החזה ובלשן הלשון ברוחו הברה חבוקים
ולאמלל שמעשיו בין קדושי עלילת דם חקוקים
ולמימוס המפואר הנשרף שהרבה בחייו צחוקים
אספיד לידירי ורעי הנעימים ויקרים וחשוקים
ינהילם השם חיי עד חייהם לנו הם שבוקים
וימלטנו הצור וינחמנו מעול צרות ומצוקים

אמן

עשרה נקראו חיים Tízet hí az írás élőknek¹, élten-elevennek. Öröklétű és öröklét felé törekvő életet tízet szed bokrétába az írás iratos virányából a figyelmes, megértő utókor.

I. Elsőnek maga a létnek kútfeje a Szent, dicsértessék neve, trónol e sorozat fölött: **הוא א' הים** maga az élet Ő, az Isten².

Életfogyatós, létvesztő esztendő zártán a létnek kútfejéhez fordul vigaszkereső lelkünk. Eltorlaszolt életösvények sokasága, félbemaradt, megszakadt pályák bánatos látványa hirdeti a túlélőknek: átszakadt létünk az öröklét haláltalan honába, ahol a földi élet fogytát élet kelte váltja föl, mert életnek hajnala a halál.

II. Másodikul a tórát hívja életnek az íge, mert meg van írva: **עין חיים הלמ"ב** élet fája a hozzá ragaszkodóknak³. A tóra ragaszkodó művelőinek hosszú sora felé fordul emlékezésünk. A rabbikar veszteségei: Czernowitzban r. Benzion Katz, Győrött Schwarz Mór, Ipolyságon r. Jehuda Grossmann, Trencsénteplicen Pap Ignác, aki mint Újvidék rabbija 1883-ban részt vett nálunk a délvidéki zsidóság tisztelgésében a király előtt. Hazánk szülöttei és neveltjei voltak Jeruzsálemben r. Selómó Rúbén Jungreis, a 300 aggot ápoló Mósab zekénim alapítója, Bécsnek Schiffschuljában r. Pinchas Breuer és Hamburgban r. Semúél Spitzer, akinek hivatali elődje is hazánk szülötte volt: r. Amram Hirsch, óbudai rabbi, az első kongresszus idejének nagyszereplésű tényezője.

Kismartonban, amelyet a Burgenland költött címén szakítottak el hazánktól, született kedves barátom, r. Meier Hildesheimer. Berlinben, működésének színterén váratlanul húnyn el közvetlenül 70-edik születésnapja után. Jó kedélyű, csupaszív ember volt, aki a boldogult apja **ז"ל** alapította rabbiképzőnek megmentésére világszerte utat tett és a szervezés és kéregetés művészenek bizonyult.

Elhúnyt minap Rómában Angelo Sacerdoti, a háborúban hadifoglyaink atyai jótevője. Elhúnyt r. Avrohom Simson Onderweizer is, Amsterdamnak 46 év óta rabbija. Elfogatásom hírére, amikor még semmi személyes vonatkozás nem volt közöttünk, a németalföldi királynő közbenjárását sürgette ki. Évek múlva székhelyén

fölkerestem. A világsajtóból kiollózott kötetnyi az „ügyre“ vonatkozó anyagot mutatott és elmondotta, hogy a királynő az elfogatás után néhány napra tudatta véle, hogy a fogság már megszűnt . . .

Kissingenben neves német rabbi-nemzetség tagja húnyt el, r. Seckel Bamberger. Bambergben Eckstein Adolf, Dubnóban a 109 éves r. Mendel Rosenfeld. Szláv tájon r. Áharón Mendel Radzsiner, Radomban r. Eliézer Ávimelech Rókéách. Párizsban elhanyagiasodott szlávöldi testvéreink rabbija r. I. L. Herzog, aki Leedsből, Angliából került 22 éve Párizsba. A kassai bész din feje r. Semúel Engel, korábban Radomysl rabbija, Neusandecen r. Arje Löb Halberstamm, Lembergben r. Semúel Wolf Gutman. Elhúnyt bész dinünk vendégtagja r. Móse Áharón Kiss, aki a nagyváradi jesíván nyert irányt egész életére. Nem hiába mondották a régiek, hogy a bészhamidrásra vonatkozik az íge: יצאו מים חיים מירושלים élővíz ered Jeruzsálemből⁴.

III. החכמים A bölcsek, tudósok is az élet jelzőjével ékesek: תורת החכם מקור חיים a bölcsek tanítása életnek forrása⁵. Életet kelt a multból a kutató tudomány és életmegértést merít a teremtés figyeléséből az életkutató tudós.

Saját zsidó-tárgyú tudományunkat és a világi tudást képviselő hitfeleink közül értékes életerők megtörtét, eredményes és ígéretes pályák megszakadtát fájlaljuk idén. Lipcse rabbija volt Goldmann Félix. A zsidó közügyet szolgálta újabban tolla és tevékenysége, de bemutatkozása az irodalom terén értékes tanulmányai voltak a füge és az olajfáról: tüzetes tanulmányok régi forrásaink rendszeres kiaknázásával. Fölkérésére mindkettőt sorozatos jegyzetekkel kísérem. Viszont ő Lipcsében nyomott egyik Flóra-kötetem nyomdai javítását végezte.

Fulda, Schwedt a. O. és utóbb Berlin rabbija volt Jampel Zsigmond, ókori történetek nagy nyelvismeretű és tágas szemkörű kutatója.

Köln rabbija és egyetemi tanára volt Scheftelowitz Izidor, nyelvbúvár és néprajzi kutató. A német fajtéboly őt is elűzte, de Oxford egyeteme meghívta. Ott húnyt el 60 éves korában.

Bécs hitközségének könyvtárosa volt Wachstein Bernát. Bol-dogan, szinte hivalkodva mutogatta a könyvtár kincseit az idegen látogatónak. Chaszídím köréből került a tudományéba. Buzgó lelke és Bécs iskolája rangos és megértő történészt nevelt belőle. Meg-

szólaltatta Bécs és Kismarton sírköveit, százados szunnyadásból ébresztette föl sírlakóikat és megrajzolta letűnt koruk közéleti és gazdasági hátterét.

Gyászos kimúltáról Blondheim Dávid Simonnak kell fájdalommal megemlékeznem. Új jelenség volt: tudományunk Amerikában született ápolói között talán a legelső. Hiszen jobbra Németország és Kelet-Európa kivándorolójai teremtették meg az óceánon túl tudományunk eszközeit, iskolákat, gazdag könyvtárakat, bőséges kéziratgyűjteményeket. Tizennégy évig folyt Blondheimmel tudós levélváltásunk. Szakmája a latin nyelvcsalád volt, de más nyelvekkel is foglalkozott, sőt úgy-ahogy még magyarul is tudott. Baltimoreban született — 1884. VIII. 25. — és az ottani egyetem tanára lett. Az egyetem több ízben küldötte hosszabb tanulmányútra Párizsba, ahol az ófrancia nyelvemlékeket kutatta. Így keletkezett értékes tanulmányainak koronája, az a műve, amelyben fáradtságos gyűjtés nyomán megbízható és könnyű áttekintésű végleges formában egybegyűjtötte az ófrancia nyelvnek ezernél több szavát, a Rasinak talmudkommentárjában előforduló tizenegyedik századbéli ófrancia szókincset. E szószedet az ófrancia nyelvészet legértékesebb kincse abból az időből, amelyből különben népnyelvi emlék nem maradt fenn. A legrégebb francia nyelvemlék néhány versszak a 10. és 11. századból. Az ófrancia nyelv legrégebb 11. századbéli szedését tárta föl könyvében Blondheim. A mű legelső kész példányát nekem küldötte el. Befejező második kötetével — fájdalom — adós maradt. Utolsó értekezéseinek egyikét néhai Kohut György barátom kívánságára szegedi nyomdában nyomattuk ki⁶.

A zsidó tudomány berlini társaságát, amelyet a világháború óta csak nagy nehezen tudunk fönntartani, a néhai stettini rabbi New-Yorkban élt fiának, Vogelstein Lajosnak áldozatossága támogatta.

A világi tudományok terén is nagynevű hitfeleket veszítettünk el. A berni egyetem rendes tanára volt a szerves vegytan tanszékén a hírneves Fritz Ephraim. Berlinben született, Karl Liebermann tanítványa volt, Bernbe meghívták tanársegédnek. Később a világ legelső vegyészei közé sorozták. 57 évet élt. A svájci kormány képviselője s az egyetemi kartársak állották körül a zsidó temetőben ravatalát. Ugyancsak Bernben halt el a bölcsélet professzora, Karl Joel, ottani hitközségünk díszje. Gazdag bölcséleti munkáinak

sorát bezárta öt éve befejezett nagy munkája: A bölcelet történelme, mint a történelem bölcelete. A bölcelet kimagasló képviselőiről írt: Sokrates, Plato, Kant, Burckhardt, Nietzsche tanairól.

Kriminológiai intézetet alapított és vezetett Rómában Salvatore Ottolenghi, aki valamikor Lombroso tanársegéde volt. Freiburgi professzor volt Alfred Loewy, a mennyiségtan tanára, akire Gauss kéziratok hagyatékának kiadását bízta.

IV. Nemesítő, életteljes jótét ת"ג, a művészet, életes az igazi művészet minden ága, mert meg vagyunk írva, כי טוב הסדר מהיים magánál az életnél jótévőbb kedvesség bája⁷. A valóságnak művészi formában megjelenő varázslata jótévő nemesítése, megszépülése az létnek. Festőnek életutánzó ecsetje, színjátszónak életkendőző pamacs, éneklőnek érzésszülő, andalító dala — mindmegannyi ת"ג, magasztos jótét, köznapaltató, gondszunnyasztó ünnepi hangulatnak keltője, varázslatos szerzője.

Jótét a mi komorodó korunkban mosolyra indítani az ajkat, megnevetetni a hallgatót. Jótét volt a vígjátszás legnagyobb művésze, Max Pallenbergnek minden kacagni készítő, derűs föllépése. És a komorodást elűző komédiának nyelvbűvész hőse megrázó tragédiának lett néma áldozata.

Derűkeltő jótét művésze volt Moszkovszki Sándor, a zsidó élce csattanóinak sikeres gyűjtője és közreadója. Régi élclapunk munkatársa volt Fehér Dezső, nagyváradi lapszerkesztő. Valamikor régen tréfás színdarabja mulattatta a fővárosi aréna közönségét.

Templomi művészetünk is jegyzett föl veszteségeket. Portugáli eredetű testvéreink hagyományos, kevés változatú dallamainak letéteményese és népies előadója volt Benjamin Sealtiel. Hamburg portugíz templomában volt a nagy ünnepeken báál tefilló, nem műénekes, hanem jámbor buzgalmú előimádkozó. A héber imakönyv sokszáznyi kiadásának szenvedélyes gyűjtője volt. Ritkaságokért e téren boldogan hálálkodott. Magam is juttattam neki ismeretségünk régi idejében ilyen ismeretlen kiadást. Pontozatlan amsterdami nyomás volt s a héber könyvészetnek megalapító műve függelékül közölte 1680-ban.

Művész-szabású kántorunk volt a fővárosi hívek egyik zsinagógájában Pollák Gyula. Életpályája korkép számba mehet: a fővárosi ügyvédek küzdő tömegéből menekült a kántori „ómed“ elé. Jeruzsálemben minap halt el Kroll berlini kántor,

És nemesítő jótétemény a festő ecsetjének művészi hatása is. Korunknak, talán a festőművészetre későn ébredt zsidó népnek általában legnagyobb festője volt Max Liebermann, a német őrvjón-gés győzelméig a porosz festők Akadémiájának előlülője. Nem várta meg a menesztést, megelőzte lemondással. Berlinnek díszpolgára volt és e város legdíszesebb terén, a Brandenburger Thor mellett rezideált örökölt palotában. A császári lebilleggzéstől megmentette a német festőművészetet. Palotát örökölt, de dolgozó szegényeket, szegény dolgozókat festett. És hű volt hozzánk. Önérzetesen szólott az amerikai vallató hirlaposnak: zsidónak születtem, zsidónak fogok meg is halni^s. Hollandia nagy zsidó festőjéről és rajzírójáról, az idén elhalt jeles festő Isaac Israels apjáról, Jozef Israelsről (1824—1911), akit mesterének ismert, taglaló tanulmányt írt. Szerette a bibliai tárgyakat is képek, karcok, tollrajzokra. Ruth bájos könyvét bájos rajzokkal kísérte. Párizsban hatvan év előtt Munkácsi volt fejlődésére nagy hatással. Tárgyköre szokatlanul tágas volt: a dolgozó ember, a csendéletű táj, a gyermek játszi mosolya és a férfi komoly vonása. Tudatában volt értékének. Nem hiába mondta a maga érdes és élces modorában: Nem fölöslegesek a mű-történészek! Nélkülök ki merné halálunk után rossz alkotásainkat hamisításoknak mondani? Arcmásai kendőzetlenek, rideg őszinte-ségüek, életutánzóok és a valót utolérők, sőt megelőzők. Kész arc-képei idővel megelevenülnek, az eredetihez mindjobban hasonlítanak, mert az arcban látói erővel megtalálta a fölfogandó lényegét, amely a korral előtérbe kerül. Nem hiába foglalta össze Alfred v. Berger ítéletét Liebermann-festette arcképéről: Nézd, ez a Liebermann-lelep-lezte Berger! Képei jövősejtők, leleplezők. Ilyen az az arckép is, amelyet a minap elhunyt híres berlini kiadóról festett, Samuel Fischerről.

Fischer Liptó-Szent-Miklóson született (1859). A modern német irodalom irányító tényezője lett Berlinben. Kiadványai közül nem egy máglyára került ugyancsak Berlinben, de nem hírllett eddig, hogy Liebermann műveit a német muzeumokból kidobták volna. A pénzértéket még a megbomlott vakbuzgóság is kíméli.

A berlini secessio alapítója volt, de túlnőtt alkotásán. Halá-lig dolgozott. Nem élte túl önnönmagát, de túlélte a secessiót és a német polgárisultságot. Ő maga benne maradt az élő életben és érett kornak érett műveit, maradandó műveit alkotá. Éles tollú, éles

szavú szónok is volt, de emlékiratokat nem írt. Nem írt, mert amit a művész a művészetéről mond, az mindig vallomás, néha tetszelgő vallomás. Tetszelegni nem akart. De egy vallomását, jellemzőt, feljegyezte. Az igazi művész — talán a szónok is — olyan, mint a befagyott Boden-tó vészsejtetlen lovasa: a mű befejezése után fedezi csak megrémülve föl, minő vészes nehézségeken lábalt keresztül⁹. Tünető berlini nyelvjárásban szállnak szájról-szájra tréfás és mogorva, csattanó és szúrós, éles és találó mondásai. Találók, mint a látottat rögzítő, kuszavonásúnak látszó és mégis biztos vázolású rajzai. A gyors vázlat éles vallomása a nagy benyomásfestőnek megnyilatkozása.

Az építőművészet terén szerzett nevet és érdemet a közelmúlt évek felekezeti építkezéseinek lelkes mestere, Dános László Budapesten. Zsinagógákat épített a fővárosban a Kazinczy-utcában és a Bethlen-téren, vidéken Szatmáron, Nagyszöllősen és Kaposvárott. Fölépítette a fővárosban a Kaszab-klinikát és a Biró Dániel-kórházat. Édes atyja, Deutsch Vilmos, fővárosi hagyományhű hiveink kiváló képviselője alig néhány héttel élte túl fiát.

V. מים A víz az élet öle, az ötödik, amit élőnek jelez az írás szólván: יצא מים חיים מירושלים élővíz ered Jeruzsálemből¹⁰.

Hírlapírás és szépirodalom élő vizei sarjasztottak művelődést és nyújtottak szórakozást az olvasók nagy táborának. Neves szépírónk volt Lion Wolf, akinek zsidótárgyú elbeszélései tették ismertté nevét.

Lodzban született Poznanszki Alfréd. Belőle lett Alfred Savoir, a párizsi boulevard-színműírók nagyszerű vetélytársa. Egyes darabjai az egész földkerekség színpadjait bejárták. Zsidó nyughatatlanság, pihenetlen idegeskedés jellemezték. Francia író társait, akik irigyelték az anyai jargontól a népajkú párizsi argotig ért kartársat, szerette bosszantani avval, hogy másodsorba kerültek a fölnemtarthatóan előretörő, élharcos magyar vígjáték-termelőkhöz. E termelőkhöz, olykor túltermelőkhöz, nemcsak származásra állott közel, hanem mert ő is az elégtelést nem lelő, fonák, de modern vígjátéki erotikának legtaglalóbb, szőrszálhasogató számvetői közé tartozott¹¹. Hült porát vérei hazavitték Lengyelország röge alá, Varsóba temetni.

VI. צדיקים Az igazaknak is élet a nevük, mert meg vagyon írva פרי צדיק עץ חיים az igaznak jutalma az élet fája¹². Az igazak

jutalmas reménye תהלת צי שמחה a hivatás öröme¹³. Csak a lelki öröm, a hivatás boldogító öröme a tanítónak jutalma. Mindig szerény a javadalom, gyakran csekély a nevelés sikere, ritka a tanítvány hálája, de el nem kobozható a שמחה, a hivatás boldogító öröme a hivatott tanítótól. Mert hiába: a nevelés nem kenyér, hanem hivatás!

Talmudot tanított Hamburgban és tavaly adar hetedikén húnyt el r. Lipmann Schlesinger, mint צדיק a német hívő zsidóság jellegzetes képviselője. Fiánál, a frankfurtiak tudós dajjonjánál érte utól a halál. Hozzá hasonló volt Miskolcon r. Jiszróél Grosz, aki 40 évig nevelte a hagyomány tudására a reábízott ifjakat.

Frankfurtban volt ugyanannyi ideig a zsidó reáliskola tanára Josef Caro, angol nyelvész. Nagykanizsán a felsőkereskedelmi iskolánál működött Rosenberg Mór. Magánközépiskolában munkálkodott a mi korán elköltözött Marer Böskénk: sokat tanult és komolyan, de — fájdalom — nagyon kevés ideig taníthatott!

Felekezeti tanügyünk egyik oszlopa volt Stern Ábrahám, fővárosi polgári iskolánk alapítója és elparentálója. Nem harag, hanem lelki fájdalom íratta meg vele önéletrajzában ezt a parentációt. Ugy mint ő, vezető tagja volt Országos Tanítóegyesületünknek Pintér Ignác, a dohányútcai templomi merénylet egyik sebesültje. Tanerőink sorából kidőltek Abonyban Schrank Vilmos, Baján Adler Sándor, Budapesten Kranz Mór és Major Gyuláné. Debrecenben Löwinger Mórné, Egerben Komlós Dezső, Pestszenterzsébeten Vándor Soma, Tótkomlóson Nádor Adolf, Vácott Kramer Miksa. Tanügyünk vesztesége Rakonitz Gyula dr., régebben a fővárosi hagyományhű véreink iskolaszékének vezetője és leányiskolájának alapítója.

A tanítók sorában lép elénk Budának korán elhunyt jeles rabbija, Edelstein Bertalan. Szóval, tollal, élő példával pásztorkodó lelkipásztora volt híveinek „az isteni ige vetésének e pihenetlen napszámosa“, de mindenek fölött a lelkek nevelő munkájának hivatottja. Ez nyerte meg éltesek bizalmát, férfiak becsülését, ifjak rajongását, ez tette sikeressé hitelemző útmutató tevékenységét. Az egyéniség derűs varázsa mosolygott le róla. Ez tette boldogult öcsémnek, Baracs Károlynak bizalmasává. Szolgált a tanítás minden fokán, papnevelő főiskolánk katedráján is. Sikeres kutatója volt irodalmunknak és krónikás tollal jegyezte évről-évre szenvedéseink sötétlő vonásait és a ritka jóhíreknek fehér hullóit.

VII. Jeruzsálem városát, multunknak emlékét, jelenünknek menedékét és jövőnknek eszményét is הַיִּים, életnek hívja az íge: אַתְּהֵלֵךְ לִפְנֵי ד' בְּאַרְצוֹת הַחַיִּים az Örökkévaló előtt járok az életnek téerein¹⁴. Az élet otthona a hazavágyó léleknek Jeruzsálem ódon talaja.

Bialik igazodásának sarkpontja volt Dávid városa. Neve Chájim volt, az élet és Nachman, a vigasztaló! Költő szavában életre kelt a szent nyelv és Nachman dala vigasztalója lett honvágyó, hazaindult, honába szálló népének.

Sok csoda fűződik a mi létünkhöz, fönnyaradásunkhoz, de legcsodálatosabb a megértük csoda: ősi nyelvünk életre kelése, holt betűből föltámadása. Toll hegyén mindig élőködött, imádság ősi szövegében megcsendült, de gyermek gagyogása, népdal szövege régen volt, régnem volt. Holteleven volt, de megértük, hogy fölébredett, életre kelt. Nem a könyv nyelvévé vált, nem a kész szövegből táplálkozó, halottidéző nyelv, hanem a gyermek ajakán מִפִּי עִילִים וַיִּנְקִים, a nép száján, lantos kobzán, tudós szaván, ujság hasábján, hírlapi hiresztés keretei közt élő, élten-eleven nyelv, ugyanaz, amely a szenteknek vértanú-halálával halt vala meg¹⁵, de föltámadott. Mert a vértanúk föltámadnak, megelevenülnek!

Bialik héber szónok volt: szava merő dallam; héber költő volt: szava merő lantpengés, merő hárfazengés. Megindította Ben Jehúda az ébresztést — a fölébredt nyelv Bialik kobzán zengett.

Életre kelt nyelvünk, a szent nyelv. Nem hiba és botlás nélkül kelt életre. A sietős folyó beszéd, a gyorstermelő sajtó új fogalmaknak kitételkereső, kifejezésrögtönző közvetítője, gazdagítója a nyelvnek. Meg kell bocsátanunk a hirtelenjárású, sercegő tollnak, ha itt-ott fakuló, ellapuló, hígult az izgalommal kelő, idegen hirdásnak, másnyelvű forrásnak szomszédságában, visszhangként születő szava. A hírlap vajúdó munkájának rohama, árama, áramos irama, lázas üteme, lüktető pergése pillanatos rögzítő döntést, szó-tűző, szóteremtő, szóképző rögtönítéletet követel.

Bialik nem versíró volt. Költő volt, dalos költő. Lett is népdal költeményeiből s a népdalban újra szüli, magáénak vallja a költő dalát a néplélek: הַמְשׁוֹרֵר הַלְאוּמִי a nép költője volt. Ezért vált elevenné benne népköltésünk sorvadatlan dús hajtása, az agáda. Az ajkonéló népdallá fogadás a költőnek megdicsőülése, legédesebb jutalma, dalszülő versének armálisa, nemesi levele. Nyomos élet volt Bialik élete, nyomos költészet marad költészete.

Önkéntelen, belső sugalomra születtek versei: lelki kényszer szülte, nem írói akarás, nem nekilendült szándék, nem éhes hasá-
bok követelése. Nem olvasónak verselt, önnönmagának énekelt. Lelke
olvadott énekbe. Költői szárnyaló lendületében egybeolvadt az ő
tóra lélekirányító ereje és a föltámadott Sión-anyának örömrivalló
pacsirtaéneke¹⁶. És egybeolvadt gyászában a gólának és az ősi
honnak könnyűje. Megrendülve vettük gyázhírét, hiszen minden
sorából írásainak maga az élet szólott hozzánk. Meggyászolja népünk
és emlékét örökbe fogadja.

VIII. ארץ ישראל A Szentföldet is, a most új életre kelőt, életnek
hívja az írás ארץ החיים நீחתי צבי באתי באתי דישת kölcsönzök az élet e földjének¹⁷.
Tespedés, elhagyottság, süllyedés után emelkedés, népesedés, sürgő
élet kél az ősz hazában. Elaggottak, alamizsnakéreggetők, sírbavágyók
zarándok-hona volt a Szentföld alig félszáz évvel ezelőtt. Kapás-
kaszás termelő parasztok, kérgeskezű iparos fiatalok, kereső tőkék
tájává vedlett, módosult, emelkedett.

Akik ezt az új, virágzó életet teremtették, azoknak élén
Edmond de Rothschild báró állott. Halálát gyászolják telepeseink,
az ő ajnározott, sok millió árán létrehívott szentföldi telepeinek
települtei. Nem a milliók áldozása — még a Rothschild-vagyonhoz
mérve is rengeteg összeg — hanem a fajszeretet, a részletekre
terjedő gondosság, amely sok évtizedes munkájában vezette, ami
feledetlenné teszi nevét. Apró vonásokból róható egybe alkotásainak
hatalmas képe. Ilyen apró vonás, hogy a telepítés útjára egy
fiatal embert Franciaországban, Grignonban, agronomnak nevel-
tetett és véle vezettette a szentföldi kísérleti állomást. Aaronsohnnak
hívták, akinek nevét később az ősbúza fölfödözése ismertté tette
és aki a háború idején Londonból indulva fölrobbanó röpülőnek
áldozata lett¹⁸.

Ötven éven át folytatta a báró életkeltő, jövőalapozó mun-
káját. Öt ízben zarándokolt a Szentföldre, ahol neve הנריב הידוע „az
ismert bőkezű úr“ volt. Kétkedve érte meg, mikor a bevándorlók
már nemesak települést, hanem hazát is kerestek az ősi tájon, de
nagyúri gondolkodása vészes döntő fordulathoz újabb nagy áldo-
zattal szörözve meg, tetézve a régit megmentette Sión honkereső
híveit a kora és helyrenemhozható kudarctól. Úri család fia volt.
Az elpénzesedéstől nem kérgesült el szíve.

Családjának még egy tagja halt el idén. Annak a Lionel

Walter Rothschildnak, akihez Balfour korszakkezdő deklarációját intézte, 91 éves édes anyja, Lord Nataniel Mayer Rothschild özvegye.

Az Alliance Israélite Universelle hasonló célok felé indult mint Rothschild báró, aki az Allianceot is nagy stílusban támogatta. Az Alliance mentő munkáját félszázadon át Jacques Bigart (1855—1934) végezte. Bigart rabbinak készült, de jogot is végzett. Isidore Loebnek, tudós tanítójának, az Alliance titkárának lett 1881-ben hivatali utódja. Az ő munkája volt ez egész korszakon át az Alliance gerince. Az orosz pogromok idején (1881/2, 1903, 1905) személyesen járta be a szörnyűségek színtereit, válogató, mentő, telepítő munkát végzett. Működése során az Alliance afrikai és ázsiai iskoláinak száma 40-ről 120-ra emelkedett. Az aggasztón növekedő kezelési hiányt az ő kérésére Hirsch báró özvegye fődözte sok éven át.

Mikor a gólusz árjai összezsáptak fölöttünk באו מים עד נפש — mint a Tisza árja ma 56 éve városunk fölött — akkor megszületett az új Sión eszméje. A honkereső Palesztina-eszme kora terjesztői közül idén kidőltek Heinrich York-Steiner és Davis Trietsch. Mindkettő az Ost und West folyóiratában kezdette az eszmének szolgálatát, mindkettő a Szentföld ölen nyugossza síri álmát. Trietsch hírlapíró életrevalósággal megírta ott kis könyvét, a több nyelvre fordított és több kiadást ért Palästina-Handbucht.

Palesztínát szolgáló Jewish Agencynk köréből kidőlt Victor Jacobsen, Angol-Palesztinai Társulat beiruti fiókjának vezetője, aki a népszövetség előtt a Jewish Agencyt képviselte. Kimagasló tagtársunk volt az Agencyben a német bankvilág vezéralakja Oscar Wassermann, összejöveteleink lelkes, szellemes, szeretetreméltó szónoka, Berlinben vendéglátó házigazdája, minden közügyünk bőkezű támogatója. Röviddel halála előtt utolsó hozzám intézett levelében szellemes talmudi fordulattal válaszolt egy megjegyzésemre. Éltényi erejét a náci örvény törte meg.

Ausztriában a bécsi villamlámpagyártó, Johann Kremenetzky volt 86 éves koráig legbuzgóbb és legbátrabb előharcosa a sióni eszmének. Hazánkban született s mint kezdő technikus került Bécsbe. Utazásairól visszatérve Edison találmányának nyomán elsőnek gyártott Bécsben villamkörtét és vezető szerepre küzdötte föl magát műtan és értékesítés terén. Herzl első híveihez tartozott s a

Szentföld iparosításának mindvégig legértőbb és legáldozatosabb támogatója maradt. Életbíró öregségében, 83 éves korában zarándokolt utoljára a Szentföldre, hogy elhelyezze Herzlnek reábízott írásos hagyatékát és gyönyörködjék a munkák haladásában. Herzl legrégebb hívei közé tartozott a prosznitzi rabbi, Goldschmied Lipót.

Nagyváradi, tőlünk elszakadt testvéreink Blum Zsigmondban vesztették el az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség fáradatlan titkárát.

IX. Izraelnek, a népnek is élet a neve, **חיים**, mert meg vagyunk írva: **חיים כלכם היום** ti pedig, akik ragaszkodtok az Örökkévalóhoz, Istenetekhez, élők vagytok mindnyájan ma egészetekben¹⁹. A közélet jeleseit túléli a nép, de minden közéleti veszteség fájó érzést vált ki a népből, akár helyi, akár hazai, akár felekezeti életünkben, akár a külföldön szerepeltek a letűnők.

Helyi közéletünk Wimmer Fülöp emlékét újítja: az ő erős akarású, nagy áldozatoságú tevékenységét nélkülözi. Közélet és közigazdaság hatékony tényezője volt. A mi szerényebb körünkben zsinagógánk művészi tóraköpenye, a templom hangfogó futói tartják fenn emlékét és fájó elmaradása a róshasonó fölhívottainak sorából.

Sokszínű, tarkálló kép tárul elénk, ha hitfeleink külföldi közszereplését figyeljük. Litvániában Simon Rosenbaum miniszter volt. Hazájának alkotmányát ő alkotta meg. Utóbb litván megbízott volt a Szentföldön. A zsidó ügyek minisztere volt Ukrániában Moses Silberfarb, aki Varsóban hunyt el. A felső katonai törvényszék ügyésze volt Haagában Jozef Hamburger, az utrechti egyetemen a római jog tanára, az amsterdami rabbiképző gondnoka. Hazai felekezeti közéletünk jelentős vesztesége jánosi Engel Gyulának halála. Előkelő pécsi család sarja, Budapesten a felnőtt vakok otthonának elnöke, a pesti Szentegyletnek alelnöke volt. Az agudának Nagyváradon — sajnos még mindig külföldön — vezére volt Kohn Dávid. A berlini Adath Jiszróél tevékeny vezetője volt Moritz A. Loeb, a bécsi hitközségnek volt elnöke régebben Benjamin Rappoport. A zürichi hagyományhívek új zsinagógáját mint elnökük Salamon Teplitz építette, aki a mizrachi elnöke volt Svájcban. Utóbb fiának sírja a Szentföldre hívta a szülőket, ahol minap az apa meghalt. Zürichi vendéglátó otthonában egy egész kedves emlékü szombatot töltöttünk.

Egy martíromságot túrt hitfelünk hányatott élete ért véget

New-Yorkban: Mendel Beilist, a kievi izgató vérvád (1913) fölmentett vádlottját és mégis életkidobottját sokezernyi zsidó tömeg kísérte végnyugalma helyéhez. Önéletrajzát megírta 1925-ben.

X. Gan éden, az öröklét időtelen jövődjöje élőfa az írás képében: ועץ החיים בתוך הגן az élet fája az éden közepe²⁰. A sírhant rögéből felvirul az élet fája. És a túlontúl sok gyász és vesztés nem rendíti meg hitünket: Izrael örökrésze legyőznie a múltó időt! Életbíró törzs vagyunk, életünk fáján mindig új virág fakad, új gyümölcs érlelődik szünettelen. Holtukban is élők elhúnyt jámboraink²¹. Érettük szólunk וְגֵרֵךְ פְּרִצְוֵינוּ várunknak szakadékait, a réstörő idő rommá omlasztotta, de falainkat föltámasztja öröklétünk ígérétének örök Ura, az Isten!

Amen.

JEGYZETEK.

- ¹ Ábot Nátán 34 p. 103 Schechter. Jalkut Ezek. 367. — ² Jer. 10,10. — ³ Példab. 3,18. — ⁴ Zecharja 14,8. — ⁵ Példab. 13,14. — ⁶ Notes on the Italian Words in the Aruch Completum. 1933. — ⁷ Zsolt. 63,4. — ⁸ Jewish Daily Bulletin, New-York 1927. VIII. 1. — ⁹ Hans Ostwald, Das Liebermann-Buch. 205. — ¹⁰ Zecharja 14,8. — ¹¹ Neue Freie Presse 1934. VI. 27. — ¹² Példab. 11,30. — ¹³ U. o. 10,28. — ¹⁴ Zsolt. 116,9. — ¹⁵ Zunz gS 1,143. — ¹⁶ Bostanaj 1935, 42. szám. Jahrbuch für die jüd. Gemeinden . . . der Hansastädte. 1935 p. 3. — ¹⁷ Ezekiel 26,20. — ¹⁸ Bulletin de la Société Botanique de Genève. XXII, 1930, 144. — ¹⁹ V. M. 4,5. — ²⁰ I. M. 2,9. — ²¹ Ber. 18a. Majmúni, Móre Neb. 42. fejezet.